

Dosoftei și începuturile poeziei românești

Prof. univ. dr. IULIAN BOLDEA
Universitatea „Petru Maior” Târgu-Mureș

Abstract

Dosoftei and the Beginnings of Romanian Poetry

To speak about the beginnings of Romanian poetry, we first have to take into consideration the way our first poets were related to language, because the poverty of the vocabulary has been an impediment in expressing thoughts and ideas. We also have to make the difference between popular and intellectual poetry.

*There is no doubt that Romanians have created poetry, starting with Filotei, N. Olahus and M. Costin; but the first attempts in this direction - meaning the use of Romanian instead of other languages - are connected to Coresi and his printings, *Psaltirea slavo-română* and *Pripealele*; we also have to mention Varlaam and his poetic thoughts, expressed in *La stema țării*, M. Costin and his *Viața lumii*.*

*The first Romanian poet, whose importance cannot be denied, is Dosoftei. His work, *Psaltirea pre versuri tocmită*, printed at Unieiv, in 1673, is considered to be „the first monument of Romanian poetry.” Starting with him, the Romanian language has found its character as the language of Romanian orthodoxy.*

Keywords: *Dosoftei, Romanian poetry, language, printing, psalms.*

Vorbind despre începuturile poeziei românești, trebuie să considerăm în primul rând modul în care se raportează cei dintâi poeți ai noștri la instrumentul expresivității: limba. Discordanța dintre idee și cuvânt, dintre gând și expresie se poate observa la majoritatea poezilor de la începuturile literaturii române, după cum „neajungerea” limbii a constituit un motiv de lamentație îndelung clamat, cum observă și Nicolae Manolescu: „Până la Eminescu, cel căruia limba veche îi va apărea, dar din rațiuni polemice, înțeleaptă și bogată ca un fagure de miere, atitudinea obișnuită a poezilor români a fost de a se plânge de insuficiența instrumentului lingvistic. Fiecare generație a luat-o de la capăt cu această plângere și cu angajamentul de a îndrepta lucrurile. Până târziu, în secolul XIX, întâlnim poeți care se simt datori să reformeze limba, pornind, ca Heliade, de la gramatică spre a ajunge la utopii filosofice.” Se poate constata

așadar că evoluția poeziei românești este echivalentă cu reluarea succesivă, repetată, a unui efort de limpezire, distilare, sporire a capacităților limbii române de a deveni purtătoare de har poetic, de expresivitate lirică. Un alt aspect ce trebuie discutat este acela dintre autorii de poezie cultă și lirica populară. Cum se știe, de abia romanticii vor descoperi și valorifica artistic folclorul, considerându-l sursă de inspirație și model estetic. În literatura veche, primii poeți și-au găsit modelele în literatura slavonă sau latină și nu în spațiul atât de generos al folclorului, chiar dacă au existat elemente de contact, atingeri ori efecte de contagiune, la unii autori, cum e Dosoftei, de pildă, acestea fiind însă mai mult sau mai puțin întâmplătoare.

Fără îndoială că, începând cu *Pripealele* (scrise în limba medio-bulgară) lui Filotei, continuând cu versurile în latină ale lui Olahus, cu cele ale lui Miron Costin în limba polonă, s-au scris versuri în spațiul românesc în alte limbi. Întrebarea este dacă aceste încercări poetice în alte limbi au contribuit la dezvoltarea lirismului românesc. Nicolae Manolescu este tranșant în această privință („*Părerea mea este că poezia românească nu poate să înceapă decât cu texte scrise în limba română. Faptul de a se fi scris în Evul Mediu românesc în mai multe limbi nu ne îndreptățește să socotim respectivele texte ca aparținând limbii române*”) și nu putem decât să aderăm la poziția sa, considerând că istoria poeziei românești este inseparabilă de procesul evoluției limbii române literare, cu eșecurile și înălțările acesteia, cu biruințele și scăderile ei, în ordinea expresivității și limpezirii de sine.

Primele încercări poetice în limba română demne de semnalat pot fi înregistrate în *Psaltirea slavo-română* și *Tetraevanghel* - ale diaconului Coresi, unde L. Gáldi remarcă unele procedee de prozodie („*Primele traduceri ale textelor biblice au valorificat atât anumite sonorități ale versului românesc popular, cât și efecte bazate pe paralelism; lipsea însă - și nici nu putea fi altfel, având în vedere modelele greco-slave - aplicarea principiului izosilabismului și în domeniul poeziei culte*”). Versurile *La stema țării* ale mitropolitului Varlaam sunt, însă, cele care se înscriu în limitele poeziei de oarecare vibrație, de nu în realizare, măcar în finalitate: „*De unde mari domni spre laudă ș-au făcut cale/de-acolo și Vasili-vod(ă) au ceput lucrurile sale,/Cu învățături ce în țara sa temeluiaste/nemuritoriu nume pre lume șie zidește.*” Sunt versuri care încearcă să se moduleze pe reliefurile gândului, cu asperitățile și insuficiențele limbii române din acel moment.

O altă realizare notabilă, în domeniul liricii de meditație filosofică, este poemul *Viața lumii* al lui Miron Costin, în care reflecția pe tema fragilității destinului omenesc și a soartei schimbătoare (*fortuna labilis*) se încheagă în imagini eschatologice, în viziuni apocaliptice de o grandoare grotescă, în care fiorul finitudinii este notat în imagini plastice, cu reflexe baroce și, în același timp, în spiritul moralei creștine: „Și voi, lumini de aur, soarile și luna,/Întuneca-veți lumini, veți da gios cununa,/Voi stele iscusite, ceriului podoba,/Vă așteaptă groaznică trâmbiță și doba./În foc te vei schimonosi, peminte, ca apa./ O, pre cine amar nu așteaptă sapa!/Nu-i nimica să stea în veci, toate-s niște spume.../Suptu vreme stăm, cu vreme ne mutăm viața,/Umblăm după a lumii înșelătoare față.../(...)/Norocul la un loc nu stă, într-un ceas schimbă pasul./Anii nu pot aduce ce aduce ceasul./Numai mâini și picioare n-are/Să nu poată sta-n loc nici-odinioare./Vremea începe țările, vremea le sfârșește:/Îndelungate împărății vremea primeneaște.”

Primul poet cu adevărat important al literaturii române vechi e Dosoftei, ce îmbină fondul popular și religios al limbii într-o prelucrare de un rafinament robust, în imagini sugestive, în alăturări de cuvinte îndrăznețe și într-un ritm ce izbutește să supună materia limbii intențiilor și finalităților sale expresive: „La apa Vavilonului,/Jălind de țara Domnului,/Acolo ședzum și plânsăm,/La voroavă ce ne strânsăm/Și cu inimă amară/Prin Sion și pentru țară/Aducându-ne aminte,/Plângeam cu lacrimi herbinte,/Și buține ferecate/Lăsăm prin sălci aninate.” Dosoftei e, remarcă Nicolae Manolescu, acela care oferă, prin *Psaltirea* sa, „întâiul monument de limbă poetică românească”, desigur, în sensul modulării substanței lingvistice la canoanele prozodiei.

Următorul moment în evoluția poeziei românești e reprezentat de Budai-Deleanu cu epopeea sa *Țiganiada*, operă de sinteză epico-lirică, ce preia și, în același timp, parodiază anumite modele consacrate de tradiție. Cu toate acestea, „cu sentimentul unui întemeietor, Budai-Deleanu săvârșește gestul unei întoarceri la Homer, care e o întoarcere spre poezia originară. Homer din *Iliada*, Homer din *Odiseea*, dar și Homer din *Batrahomionabia*, adică poetul elogiât de Aristotel, acesta este mitul lui Homer în care crede Budai-Deleanu” (Ioana Em. Petrescu). Remarcabil e modul în care autorul epopeii reușește să îmbine diferitele registre stilistice și lexicale, pentru a reda atitudini, gesturi și dimensiuni afective dintre cele mai diversificate („Lacomul ce pentru bogătate/Strânsă bani cu chipuri neînvoite/Îmblă acolo tot cu traista-în spate/Întinzând mâinile ticăite/După

milă, ci fără' de folos,/Căci acolo toate-i merg pe dos. // Și, măcar îmblând din ușă în ușă/El își' împle traista dă bucate/Totuș' pururea foamea-l sugușă/Și nimica a lua-în gură poate,/Că-orice gustă din haia ce-i place,/Tot în aur ș'argint să preface"). Operă barocă, cu influențe iluministe și reflexe romantice, *Țiganiada* dă măsura unui talent poetic ale cărui trăsături sunt verva imagistică, viziunea carnavalescă asupra lumii și plasticitatea limbajului. În perioada premodernă, cei mai însemnați poeți pot fi considerați Văcăreștii (Ienăchiță, Alecu, Nicolae și Iancu) și Costache Conachi, poeți ce au trăit într-o ambianță paradoxală, în care amprenta robustă a solului balcanic se împletește cu influențele occidentale, din ce în ce mai marcante. Acești poeți sunt dominați, ca mentalitate literară, ca ideologie, dar și ca modalitate de a scrie, de condițiile momentului auroral în care trăiesc; ei sunt cei care prevestesc modernitatea literaturii române. Ei nu au conștiința profesionalizării scrisului, dar, pe de altă parte, au o conștiință incontestabilă a operei de pionierat pe care o realizează, prin traduceri, imitații ori creații originale.

Odată cu poezii Văcărești și cu Conachi se produce o adevărată mutație în înțelegerea rostului poeziei și a creației lirice. Dacă înainte lirismul era sporadic, se împletea cu elemente epice, didactice ori religioase, poezii premoderni efectuează o refacere a înțelesului original al poeziei, care ține de substanța eterată a sufletului și de stările afective. Lirismul se sublimază, își restrânge sfera de acțiune, reacția afectivă devenind mobilul creației, în timp ce domeniul liric e purificat de alte domenii conexe, ce îi stânjeneau forța de expresie. Ienăchiță Văcărescu numește chiar poezia „*cugetele frumoase, cu poetice faceri,*” definiție ce subliniază aspectul „înalt,” sublimat al creației poetice, ca și statutul său ireductibil, substanța sa nobilă.

Nicolae Manolescu încadrează poezii din perioada 1787 și 1830 în două categorii: aceea a boierilor „*instruiți, subtili, ironici, senzuali, cinici, dar idealizând femeia, văicăreți peste poate în madrigalele lor pe cât de cochete pe atât de nerușinate*” (Văcăreștii, Conachi, Ioan Cantacuzino, Beldiman etc.) și cea a târgoveților și mahalagiilor, „*autodidacți, cam grosolani, cu principii morale mic-burgeze, dar cu limbă vioaie și cu umor savuros, știind pe de rost idiomul omului de pe stradă, căruia, direct ori nu, i se și adresează*” (Mumuleanu, Anton Pann). Mai trebuie observat că ambivalența romantism/clasicism despre care s-a vorbit adesea poate fi pusă în termenii unei inadecvări între o sensibilitate de un romantism difuz și anumite tipare poetice clasice, ce încep să se degradeze. Poezia preclasică este, în

fond, una care caută adecvarea fondului la o formă nouă, la un model expresiv care să poată reda într-un mod cât mai autentic noua gamă de sentimente care se formulează acum, dar, de asemenea, este o poezie ce pendulează între mai multe modele lirice, unele dintre ele venind dinspre spiritul balcanic-oriental, altele dinspre spațiul occidental. Poeții neoclasici procedează, așadar la o separare a poeziei, a lirismului, de domenii precum didactica, istoria etc., accentuând asupra fondului afectiv. Nicolae Manolescu observă acest lucru: „*Primii noștri poeți sunt prin excelență lirici - lamentațiile lor indică o dizolvare a sufletului în dionisianism (...)*.” Cultivând acrostihul, având predilecție pentru poezia de dragoste, influențați de Anacreon, poeții neoclasici „*cultivă tulburările afective («istericalele», leșinurile chiar), lirismul fiind precedat de caricatura lui: patetismul*” (Mircea Scarlat). Poezia românească a cunoscut, până la momentul pașoptist, o evoluție, o devenire din care n-au lipsit momentele de impas, eșecurile sau inadecvările. Această devenire, însă, a dat limbii poetice românești reflexe ale vechimii, o patină inconfundabilă în care intră deopotrivă robustețea simțirii și delicatețea frazării.

Dosoftei, considerat de E. Negrici „*ctitorul poeziei lirice românești*” este, în fond, cel care înfăptuiește cea mai însemnată operă de versificație cultă din literatura română veche. Conștient de necesitatea introducerii limbii române în biserică, mitropolitul Dosoftei e primul cărturar care începe o activitate organizată, riguroasă, de înlocuire a limbii slavone din serviciul religios, traducând și publicând, în 1679, *Liturghierul*, cea mai importantă carte a cultului creștin. În același scop, el a tipărit și o serie de cărți religioase auxiliare: *Viața și petrecerea sfinților* (1682-1686), *Parimiile de peste an* (1683), *Paraclisul Preacuratei Născătoare de Dumnezeu* (1673), *Molitvenic de-nțele* etc.

Un loc aparte în evoluția literaturii române și a limbii române literare îl ocupă *Psaltirea pre versuri tocmită*, tipărită la Uniev, în 1673. Având corespondențe în alte literaturi (franceză, germană, engleză, polonă), transpunerea poetică a *Psalmilor*, bazată pe propria sa traducere în proză, tipărită în 1680, în paralel cu textul slavon, este o operă profund originală, urmărind re-crearea în limba română a uneia dintre marile capodopere ale poeziei universale antice. Apelând la constelația imagistică și la expresivitatea versurilor populare românești, dar și la noțiunile și ideile curente în epoca sa, Dosoftei a creat versuri remarcabile, în expresie și fond afectiv, unele intrate chiar în folclor („*Cântați Domnului în strune, / În cobuz de viersuri bune / Și din ferecate surle / Versuri de psalomi să*”

urle/Cu bucin de corn de buor/Să răsunе până-n nuor”). *Psaltirea pre versuri tocmită*, „întâiul monument de limbă poetică românească” (N. Manolescu) nu reprezintă o simplă transpunere a psalmilor lui David în limba română. Textul biblic este recreat, reformulat, reficționalizat, el aflându-se la confluența a două sensibilități distincte separate de un hiatus temporal: a psalmistului antic și a celui din Evul Mediu românesc, pe fondul aceleiași credințe pasionante.

Nicolae Manolescu afirmă, cu deplină temei, că „până la Budai-Deleanu nimeni nu va mai face la noi un efort la fel de considerabil întru constituirea unei limbi poetice.” Traducerea lui Dosoftei se impune prin căutarea cuvântului potrivit, a expresiei celei mai adecvate și prin identificarea resurselor stilistice ale vocabularului românesc din acea epocă. Autorul traducerii a preluat termeni și imagini din limba populară, a creat uneori termeni noi, a impus o topică și un ritm deosebite, care dau farmec versului său. Efortul de traducător al lui Dosoftei a dus la o gamă foarte largă a calităților stilistice, la o diversificare a stilurilor, ce cuprinde în substanța lor calități precum muzicalitate, solemnitate, simț al grandiosului etc. Pe de altă parte, limba literară din cărțile lui Dosoftei are un caracter eterogen, eclectic. Introducând o serie de cuvinte străine, autorul le explică prin sinonime, prin echivalențe lexicale de un efect incontestabil. De asemenea, el redă conținutul psalmilor într-un mod original, din unghiul sensibilității omului medieval. Textul de bază al *Psalmilor* e adesea amplificat sau modificat. N. Cartoian arată că se pot găsi în acești psalmi „imagini neașteptate și sugestive, adăugate peste marginile textului biblic, adesea pentru nevoile construcției metrice, care vădesc un suflet cu ochi deschiși spre frumusețile naturii.” Ritmul psalmilor reia ritmul poeziei populare și fraza are caracter predominant popular, e simplă și clară, de o cursivitate incontestabilă. Ca structură exterioară, rima utilizată e feminină și împerecheată. Creația lui Dosoftei a descoperit o modalitate de dialog cu Divinitatea, prin care omul încearcă să găsească răspunsuri la marile întrebări privind condiția sa, traducătorul fiind preocupat totodată de crearea unei atmosfere specifice, a unui fond afectiv care sugerează problematica omului surprins în fața lumii și a divinității.

O dată cu Dosoftei limba română se consacră definitiv ca limbă a cultului ortodox. De asemenea, Dosoftei are meritul de a fi lărgit considerabil lexicul literaturii române, prin numeroase împrumuturi din graiurile populare, din latină și polonă. Traducerea de către Dosoftei a *Psalmilor* din *Vechiul Testament* a presupus un efort îndelungat (1665-

1673), autorul traducerii având o conștiință artistică neîndoielnică. Dosoftei considera că scrisul trebuie să aibă o finalitate estetică și, în același timp, modelatoare, educativă, pentru că, spune el, „*Limba îmi voi face condei de scrisoare.*” Limbajul poetic pe care îl mănuieste Dosoftei este evoluat pentru acea epocă, autorul expunându-și propria viziune lirică în marginea originalului, prin intermediul unor figuri de stil precum comparații („*Mi-i virtutea ca hârbul de sacă*”), metafore („*Preste luciul de genune*”), epitete („*inema amară*”), inversiuni („*din ferecate surle*”) etc. Psalmii lui Dosoftei se remarcă și prin varietatea ritmurilor întrebuințate: trohaic, iambic, amfibrahic, dactilic, anapest sau peon, dar și prin efectele de oralitate ce survin adesea, datorită prezenței unor repetiții, interogații retorice sau exclamații. Evocând geneza, marea, tablourile nocturne, psalmistul român vădește o mare forță de plasticizare, dar și o capacitate de a sugera stări sufletești dintre cele mai diafane, mai imponderabile.

În mod cu totul surprinzător, *Psalmul 102* are numeroase accente, dacă nu și tonuri argheziene. Se resimte aici melancolia cu contur tragic a unui eu ce clamează cu fervoare atenția unui Dumnezeu ce pare absent, predispoziția spre lamentație, fiorul precarității condiției umane față cu eternitatea. Dialogul pe care îl inițiază Dosoftei se datorează nevoii unui punct de echilibru și constanță într-o lume a tuturor vicisitudinilor („*Plecă-ți auzul spre mine/Și să-mi hii, doamne, spre bine,/Și la ce zî te-oi striga-te/ Să-mi auzi de greutate*”). De altfel, tema centrală a psalmului poate fi considerată tocmai această conștiință a fragilității ființei umane, solitudinea ce marchează destinul omului în univers, sentimentul atotstăpânitor și inexorabil al trecerii tuturor lucrurilor în neființă. Tonul de tânguire, lamentația profundă, litania sunt modulațiile acestor versuri ce cheamă divinitatea la dialog și sprijin, dar, în același timp, dau seamă și de nimicnicia ființei. Între statura copleșitoare a Divinității și postura umilă a omului există un hiatus semnificativ, o ireconciliabilă antinomie.

Sentimentul atât de acut al trecerii are consecințe și asupra fiziologiei și psihologiei psalmistului, care își simte făptura însingurată, sufletul marcat de neliniște și de sfâșiere interioară. Lipsită de finalitate, închisă într-un orizont constrângător, împuținată sufletește, făptura eului ce se zbuțumă într-o lume a perisabilității nu și-ar putea găsi ecou, alinare și sprijin în altă parte decât în spațiul îndumnezeirii („*Că-mi trec zilele ca fumul,/Oasele mi-s răci ca scrumul./Ca nește iarbă tăiată/Mi-este inema săcată./Că stă uitată de mine/C-am gătat să mănânc pâne./De suspinuri și de jeale/Mi-am lipitu-mi os de piale,/De-s tocma ca peleanul/Prin pustii petrec*”).

tot anul./Și ca corbul cel de noapte/Îmi petrec zilele toate,/Ca o vrabie rămasă/În sub strașină de casă...”). În acest psalm, Dosoftei se întoarce asupra propriei condiții existențiale precare, o condiție minată de rătăcirii și de eșecuri, de efemeritate și de demonia timpului distrugător. Setea de absolut și neputința de a fi la înălțimea propriilor aspirații, tensiunea spre ideal și imposibilitatea de a-l atinge sunt datele structurale ale ființei. Autorul nu ne comunică, în fond, nimic altceva decât o stare de criză a omului ce-și percepe propria solitudine și precaritate, ce nu-și află o stare de echilibru într-o lume a curgerii și nedesăvârșirii.

Trebuie remarcat, însă, faptul că limbajul poetic capătă aici un spor de concretețe, o pondere deosebită, o foarte vie sugestie a materialității, se substanțializează, cu alte cuvinte, prin întrebuițarea unor termeni ce au savoarea viului, sugestia trăitului, a dinamicii realității empirice. „Pustii,” „corbul,” „strașină,” „scrumul” etc. sunt astfel de cuvinte ce contribuie la plasticizarea viziunii, prin apropierea de realitate, de lumea absorbită în vers. Două atitudini, două ipostaze existențiale și totodată morale se oglindesc în aceste versuri. Mai întâi, o atitudine a trăirii inerte, a abuliei și resemnării, legată de tribulațiile trupului și de severa sancțiune pe care i-o oferă ființei forța malefică a timpului, iar mai apoi o altă atitudine, de înălțare, de efort ascensional spre lumina și beatitudinea dumnezeirii. Dicțiunea solemnă, abstrasă oarecum în sine se împletește în acest psalm cu un retorism al lamentației, cu o modulație patetică a sentimentului de umilință și de aspirație totodată. Retras în sine, în labirintul propriilor chemări spre absolut, Psalmistul nu conține să-și exprime îndoielile, neliniștile, tulburătoarele viziuni asupra condiției sale minate de efemeritate.

Scris într-un stil limpede și într-o expresie plastică, *Psalmul 102* are numeroase accente folclorice, atât în privința viziunii, cât și în ceea ce privește modulația versului, limbajul și tăietura frazei poetice („Am mâncat pâine de zgură/Și lacrimi în băutură,/De fața mâinii tale/Ce mi-ai dat de sus la vale./Mi-s zilele trecătoare/De fug ca umbra de soare./Și ca iarba cea tăiată/Mi-este virtutea săcată”). Nicolae Manolescu subliniază că „nu este la Dosoftei numai acest extraordinar efort tehnic, ci și o calitate deopotrivă de extraordinară a scriiturii, pe o gamă care cuprinde suavul, grotescul, delicatețea, vigoarea, muzicalitatea, plasticitatea, solemnitatea, pamfletul, rugăciunea, hula, sfiosul, sentențiosul, plângerea ori bucuria. A străbate Psaltirea echivalează cu o călătorie printr-o țară a minunilor poetice.” Prin traducerea psalmilor, Dosoftei poate fi considerat, pe bună

dreptate, cel dintâi poet al literaturii române, evident, cu mijloacele incipiente de care dispunea limba la acea dată.

Bibliografie critică selectivă:

- Nicolae Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, București, Editura Minerva, 1980.
- George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Minerva, 1982.
- Doina Curticăpeanu, *Orizonturile vieții în literatura veche românească*, București, Editura Minerva, 1975.
- Ladislau Gáldi, *Introducere în istoria versului românesc*, București, Editura Minerva, 1971.
- Dan Horia Mazilu, *Introducere în opera lui Dosoftei*, București, Editura Minerva, 1997.
- Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, București, Editura Minerva, 1990.
- Ioan Negoșescu, *Însemnări critice*, Cluj, Editura Dacia, 1970.
- Eugen Negrici, *Poezia medievală în limba română*, Iași, Editura Polirom, 2004.
- Mircea Scarlat, *Istoria poeziei românești*, vol. I, București, Editura Minerva, 1982.
- *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei, 1979.
- *Dicționar analitic de opere literare românești*, IV, coordonator Ion Pop, Cluj, Editura Casa Cărții de Știință, 2003.
- *Dicționarul esențial al scriitorilor români*, coordonatori Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, București, Editura Albatros, 2000.